

KONCEPT POLITIČKOG LIBERALIZMA KOD DŽONA ROLSA¹

Naučna kritika, polemika

DOI: 10.7251/DEFSR1637006V	COBISS.RS-ID 6132760	UDK 323.281:329.12 :141.7 Rols DŽ.
----------------------------	----------------------	------------------------------------

prof. dr Duško Vejnović²
mr Stefan Vukojević

Apstrakt:

Konceptcija političkog liberalizma kod Džona Rolsa nudi nove argumente u određenju političke koncepcije pravde. Pitanja i problemi društvene nejednakosti i distribucije dobara u društvu su zanemareni i u centar političkog se stavljaju građani koji afirmišu različite filozofske, moralne i religijske sveobuhvatne doktrine. Centralni problem i pitanje koje koncepcija političkog liberalizma nastoji da riješi je kako je moguće da postoji dobro uređeno i stabilno društvo koje čini pluralizam različitih suprotstavljenih sveobuhvatnih doktrina? Rad ukazuje na bitne elemente političkog liberalizma koji imaju za cilj regulisanje pluralističke koegzistencije sveobuhvatnih doktrina.

Ključne riječi: politički liberalizam, Džon Rols, preklapajući konsenzus, pravda, sveobuhvatne doktrine.

Rolsova knjiga *Politički liberalizam* (1993) predstavlja pokušaj da se naprave strukturalne izmjene iz prethodne knjige *Teorija pravde* (1971). *Politički liberalizam* nije prirodni produžetak *Teorije pravde*, već predstavlja reviziju određenih stanovišta iz nje. *Teorija pravde* je vremenom naišla na snažne kritike od strane libertarijanaca i komunitarista, a i Rols je vremenom uvidio da nije dao odgovore na složena politička pitanja koja su izostala iz *Teorije pravde*. Zbog toga je *Politički liberalizam* pokušaj da se nadoknade nedostaci iz *Teorije pravde* i da se odgovori na neke od kritika koje su joj upućene.

Rolsova *Teorija pravde* predstavljala je spoj moralne i političke filozofije, jedno sa drugim je bilo komplementarno. Međutim, u knjizi *Politički liberalizam* pravi se jasna distinkcija između ova dva pojma. Pojam političkog je sada odvojen od pojma moralnog i Rols ga stavlja u središte koncepta „političkog liberalizma“. Građani kao moralne osobe mogu imati različite koncepcije dobra, ali oni u javnoj sferi, koja spada pod domen političkog, ne smiju da nameću svoje koncepcije dobra kao opštevažne. Pitanja i problemi

¹ Džon Rols, *Politički liberalizam*, (prevela Ljiljana Nikolić) Filip Višnjić, Beograd, 1998.

² Autor za korespondenciju: prof. dr Duško Vejnović, Redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci, tin@blic.net

društvene nejednakosti i distribucije dobara u društvu su sada zanemareni i u centar političkog stavljaju se građani koji afirmišu različite filozofske, moralne i religijske sveobuhvatne doktrine. Rolsova *Teorija pravde* je upravo kroz dva principa pravde afirmisala jednu sveobuhvatnu doktrinu koja se primjenjivala na cijelo društvo. Moderna demokratska društva čini upravo pluralizam sveobuhvatnih doktrina koje se međusobno veoma razlikuju. Sveobuhvatne su iz tog razloga što determinišu širok dijapazon, od utemeljiva-nja normi, običaja i sistema vrijednosti, pa sve do načina na koji funkcionišu društveni, ekonomski i politički sistemi.

Koncepcija političkog liberalizma ima za cilj regulisanje pluralističke koegzistencije sveobuhvatnih doktrina, uz eliminaciju mogućnosti jednog sveobuhvatnog doktrinarnog sistema da prevlada nad drugim, nametne mu svoju unutrašnju logiku i izrodi se u jedan potencijalno represivan unificirajući društveno-politički sistem koji zanemaruje različite filozofske, moralne i religijske razlike. Model za kojim se traga je utemeljenje jedne političke koncepcije pravde u kojoj se nijedna od pomenutih doktrina neće primjenjivati generalno za cijelo društvo, već gdje će se postići preklapajući konsenzus unutar kojeg će različite razložne sveobuhvatne doktrine zajedno koegzistirati prihvatajući politička načela pravde. Prema tome, u osnovi političkog liberalizma nalazi se politička koncepcija pravde kao nepristrasnost koja se primjenjuje na osnovnu strukturu društva. Osnovna struktura društva je ograničena samo na političke, ekonomske i društvene aspekte života pojedinca a ne na njegov cijeli život, i zbog toga ona mora da garantuje nepristrasne odnose između različitih građana koji gledaju jedni na druge kao na slobodne i jednake, a na društvo kao sistem saradnje i kooperacije između različitih pojedinaca i grupa.

Politička koncepcija pravde kao nepristrasnost ne afirmiše nijednu doktrinu generalno kao opšte dobro zajednice i sistem vrijednosti koji trebaju da podržavaju svi njeni građani, već ona garantuje pluralizam i slobodu pri izboru različitih životnih koncepcija dobra koja slijede iz moralnih, religijskih i filozofskih doktrina. Centralni problem i pitanje koje koncepcija političkog liberalizma nastoji da riješi je kako je moguće da postoji dobro uređeno i stabilno društvo koje čini pluralizam različitih suprotstavljenih sveobuhvatnih doktrina?

U ispitivanju tog problema Rols polazi od početnih premisa kao što su demokratsko društvo i koncepcija ličnosti, odnosno građanina koji je slobodan i koji ima jednaka prava i slobode u poređenju sa ostalim građanima. Svaka ličnost je slobodna na osnovu dve moralne moći, a to su osjećaj za pravdu i za određenu koncepciju dobra. Kada govori o osjećaju za pravdu, Rols misli na političku koncepciju pravde kao nepristrasnosti. Sa tog stanovišta pojedinci su sposobni da društvo sagledaju kao polje društvene saradnje između različitih građana koji imaju različite koncepcije dobra. Na osnovu toga se stiže do pojma „razložno“ koji treba da bude glavna vrlina pojedinaca i samog koncepta pravde kojeg afirmišu slobodni pojedinci. Ovdje Rols pravi razliku između razložnog i racionalnog. Kao što je rečeno, razložno se odnosi na nepristrasan sistem društvene saradnje slobodnih i jednakih građana koji su u stanju da poštuju pravila međusobnog odnosa u skladu sa političkom koncepcijom pravde. Međutim, racionalno se odnosi i primjenjuje na građanina kao samostalnu ličnost. Takav građanin ima svoje vlastite ciljeve i interese koje može vremenom da mijenja a može i čvrsto da ih se pridržava. Njegovi ciljevi i interesi su različite koncepcije dobra koje proizilaze iz različitih moralnih, religijskih i filozofskih doktrina.

Racionalno se primjenjuje u privatnoj sferi u kojoj pojedinac ima različite životne poglede, dok razložno predstavlja sferu javnog i političkog u kojoj važe pravila međusobne saradnje, tolerancije i društvenog pluralizma u skladu sa upotrebom „javnog uma“. To znači da pojedinac u svom privatnom životu može da kao racionalan izbor prihvati npr. vjersku doktrinu koja zagovara životni asketizam. Iako je on ubjeđen u to da je takav život moralno najispravniji, pa čak i da stvarno jeste, ono što njemu nije dozvoljeno je to da svoje stavove transponuje u sferu političkog kao pokušaj nametanja sveobuhvatne doktrine za cijelo društvo koje će afirmisati jedan dominantan sistem vrijednosti koji bi se zasnivao na životnom asketizmu.

Domen javnog treba biti oslobođen od uticaja sveobuhvatnih doktrina i treba predstavljati mjesto kretanja različitih sveobuhvatnih doktrina od kojih nijedna ne smije da ima dominantan ili privilegovan status, odnosno gdje važi pravilo nepristrasnog sistema saradnje. Nepristrasni sistem saradnje podrazumijeva upravo podudarnost racionalnog i razložnog, jer kada bi se pojedinac ponašao samo razložno on ne bi imao sopstvene ciljeve koje bi afirmisao u sistemu društvene saradnje, a kada bi bio samo racionalan, u tom slučaju ne bi mogao da prihvati politički princip pravde kao nepristrasnosti. Racionalni pojedinci trebaju prihvatiti vrlinu razložnosti kako bi očuvali društveno-politički sistem i kako bi potvrdili lojalnost ustavnom režimu koji garantuje slobodu i jednakost pod uslovima nepristrasne saradnje.

Prema tome, sveobuhvatne doktrine moraju biti razložne i prihvatiti princip postojanja pluralizma i nepristrasne saradnje. One doktrine koje su sveobuhvatne a ne pokazuju svoju razložnost prijetu da naruše princip demokratskih institucija i dobro uređenog društva. Takve doktrine koje se pokušavaju nametnuti kao opštevažeće društvene vrijednosti za Rolsa predstavljaju prijetnju i moraju se odbaciti iz preklapajućeg konsenzusa. Preklapajući konsenzus doprinosi izbjegavanju potencijalnih konflikata kada su u pitanju sveobuhvatne doktrine. Shodno tome, koncepcija političke pravde koja u sebi nosi preklapajući konsenzus smatra se kao etički neutralna zato što ne odobrava opštevažeću koncepciju dobra.

Ideja preklapajućeg konsenzusa je neizostavni dio političkog liberalizma i politička koncepcija pravde kao nepristrasnosti je dostignuta sa postizanjem preklapajućeg konsenzusa. On je garant društvene stabilnosti i integracije, jer pretpostavlja se da će ga afirmisati razložni pojedinci koji štite pravila igre unutar kojih je svima zagarantovan primat jednakih prava i sloboda. Rols je pitanje društvene integracije i stabilnosti posmatrao kao spoj koncepcije dobra i principa pravde, da bi kasnije promijenio takvo stanovište i okrenuo se prema preklapajućem konsenzusu koji podržava samo koncepciju pravde, dok je pitanje dobra ostalo rezervisano za prostor nejavnog ili privatnog identiteta. Preklapajući konsenzus treba da doprinese stvaranju zajedničkog cilja koji se ogleda u održavanju pravednih ustanova. Podržavanjem koncepcije pravde preko preklapajućeg konsenzusa, različite i suprotstavljene sveobuhvatne moralne, filozofske i religijske doktrine čuvaju svoju samostalnost koja je u skladu sa koncepcijama dobra. Prema tome, postizanjem preklapajućeg konsenzusa društvo je stabilno i dobro uređeno jer se temelji samo na prihvatanju zajedničke koncepcije pravde, a ne temelji se na spoju pravde i dobra, jer je prihvaćen argument da postoje različite koncepcije dobra. Preklapajući konsenzus predstavlja samo političku koncepciju pravde koja važi za sve i ne smije se poistovjetiti sa sveobuhvatnom doktrinom koja važi za partikularnu društvenu grupu ili pojedinca sa vlastitim skalama vrijednosti. Preklapajući konsenzus je sa jedne strane vrijednosno

neutralan, dok sa druge strane dopušta afirmisanje različitih vrijednosti pod uslovom da se poštuju nepristrasna pravila utemeljena u koncepciji pravde.

Postizanje društvene stabilnosti i dobro uređenog društva nije stvar čistog kompromisa – ili modusa vivendija kako ga naziva Rols – između različitih sveobuhvatnih doktrina. Preklapajući konsenzus obuhvata mnogo više od modusa vivendi, jer on ima privremeno dejstvo i postiže društvenu stabilnost u datom trenutku koji dosta zavisi od spoljašnjih okolnosti. Kada dođe do spoljašnjih promjena narušava se i modus vivendi, i u tom slučaju jedna sveobuhvatna doktrina prijeti da naruši društvenu stabilnost i uspostavi dominaciju nad drugim suprotstavljenim doktrinama. Sa druge strane, preklapajući konsenzus se može razviti iz modusa vivendija, ali ono što je ključno je to da preklapajući konsenzus čini društvo stabilnim čak i kada dođe do promjene u spoljašnjim okolnostima. Na primjer, kada bi jedna vjerska grupacija bila u brojećanoj prednosti u odnosu na druge vjerske grupacije, ona bi bila u stanju da naruši tanki modus vivendi i uspostavi opštevažecu koncepciju dobra, ali kada je u pitanju preklapajući konsenzus, u toj situaciji bi vjerska grupacija i pored brojčane nadmoći razložno prihvatila princip pravde koji uspostavlja sistem društvene ravnoteže i neutrališe unilateralno nametnutu opštevažecu koncepciju dobra.

Neutralizovanje opštevažece koncepcije dobra je takođe zasnovano na koncepciji dobra, ali onog dobra koje izražava etičku neutralnost u vidu pravde kao nepristrasnog sistema saradnje. Građani mogu slobodno da ispoljavaju svoje interese i ciljeve u skladu sa vlastitom koncepcijom dobra, ali isto tako moraju da poštuju interese i ciljeve drugih građana koji se međusobno razlikuju po koncepcijama dobra koje posjeduju. Za razliku od *Teorije pravde* koja je afirmisala jednu sveobuhvatnu doktrinu u vidu prihvatanja dva principa pravde, u *Političkom liberalizmu* Rols odbacuje ovakav pogled i prihvata političku koncepciju pravde koja u sebi sadrži pluralizam različitih, nespojivih, ali ipak razložnih sveobuhvatnih doktrina.

Politički liberalizam – koji predstavlja političku koncepciju pravde zagarantovanu preklapajućim konsenzusom – u sebi sadrži takođe jedan ključni element a to je „javni um“. Javni um je sadržajno veoma bitan za koncepciju političkog liberalizma jer daje određene smjernice i predstavlja pravila preko kojih se preispituju kriterijumi za vrednovanje principa pravde. Javni um se odnosi na sve građane koji imaju mogućnost da slobodno i javno raspravljaju u okviru političke koncepcije pravde. On garantuje ustavne principe koji legitimišu društveni poredak, a koji u sebi sadrži politička i građanska prava i sve ono što je potrebno da se na društvo gleda kao na sistem saradnje između slobodnih i jednakih građana. Veoma je važno da ideja javnog uma ne zanemaruje sveobuhvatne doktrine, ona ih pretpostavlja, ali isto tako i odbacuje bilo kakvu doktrinu koja nije u skladu sa pravilima demokratskog društva. Javni um se primjenjuje na pitanja u javnim forumima koji se protežu od udruženja građanskog društva pa do svih poluga vlasti od kojih je sudska vlast najvažnija kao najviši, mada ne i vrhovni, tumač javnog uma. Ideja javnog uma je komplementarna sa idejama političke pravde i preklapajućim konsenzusom koji legitimišu pluralizam različitih koncepcija dobra iz razloga razložnosti. Prema tome, javni um je suštinski sadržaj političke koncepcije pravde kao nepristrasnosti.

Rols pravi jasnu distinkciju između svog „političkog liberalizma“ i „sveobuhvatnog liberalizma“ koji se vezivao za klasične liberale Imanuela Kanta i Džona Stjuarta Mila. Klasični liberali su u svoj fokus stavljali ideje autonomije i tolerancije. Autonomija je podrazumijevala ličnost oslobođenu od spoljašnje prinude, koja ima potpunu slo-

vodu da bira svoju koncepciju dobra, i isto tako da preispituje one koncepcije dobra koje je već ranije usvojila. Sa druge strane, tolerancija je značila da takve ličnosti poštuju slobodu drugih ličnosti da se isto tako autonomno određuju prema izboru svojih ciljeva.

Ideal dobro uređenog društva bi bio taj da su autonomija i tolerancija glavne društvene vrijednosti koje trebaju da usvoje svi njeni građani. Rols je ipak svjestan jedne druge činjenice, a to je da postoje pojedinci i grupe koji jednostavno ne žele da budu autonomni. Oni su prihvatili određenu moralnu, filozofsku ili religijsku doktrinu koja im nudi koncepciju dobra i ni u kom slučaju nisu voljni da ju sa stanovišta autonomne ličnosti dovode u pitanje ili u krajnjem slučaju odbace. Politički liberalizam je zasnovan na jednakim slobodama i pravima za sve pojedince u društvu, dalje od toga Rols ne ide, jer bi potencijalno vezivanje slobode za autonomiju značilo negiranje prava nekih pojedinaca ili grupa da odbace ideju autonomije koja je vezana za njihov lični, odnosno nejavni identitet. Slobodan izbor može biti i izbor odbacivanja autonomije. Prema Rolsu, sasvim je legitimno da neki ljudi odbacuju autonomiju. Ipak, kada je u pitanju sfera javnog, pojedinci trebaju prihvatiti autonomiju drugih, tj. moraju biti tolerantni prema društvenim različitostima. Iz toga proizilazi da Rols odbacuje društvenu koncepciju dobra prema kojoj bi svi trebali biti liberali, jer to nosi potencijalne totalizirajuće efekte prema onima koji imaju različite koncepcije dobra koje pretpostavljaju odbacivanje autonomije.

Ovakav redukovani politički liberalizam predstavlja i dio odgovora na kritike koje je Rols dobijao od strane komunitarista. Oni su kritikovali liberalnu autonomiju koja narušava jedinstvo i vrijednosti određene grupe u društvu. Rols je prihvatio ovo stanovište tvrdeći da zaista postoje pojedinci i grupe koji ne uvažavaju autonomiju. Politička koncepcija pravde kao nepristrasnost se odnosi samo na osnovnu strukturu društva u kojoj vladaju principi tolerancije i reciprociteta u međusobnoj kooperaciji između građana. Ona se ne primjenjuje šire od osnovne strukture jer to implicira ulazak u sferu privatnog koja dozvoljava postojanje različitih koncepcija dobra. Afirmisanje sveobuhvatnih koncepcija dobra se dozvoljava samo u privatnom životu, dok u javnom životu te različitosti trebaju da slijede pravila pravde kao nepristrasnosti.

Još jedna komunitaristička kritika koja je upućivana Rolsu je ta da je njegovo dobro uređeno društvo iz *Teorije pravde* neistorijsko i vankontekstualno. U *Političkom liberalizmu* Rols pokazuje kako su se principi pravde razvili iz političke kulture koja je bila karakteristična za demokratska društva. Različite doktrine prilagođene demokratskom društvu su kroz istorijski razvoj postale tolerantne jedna prema drugoj. Rols uzima primjer krvavih sukoba između katolika i protestanata koji su kroz istorijski razvoj prihvatili pravila vjerske tolerancije. Politički koncept pravde kao nepristrasnosti ne slijedi iz intuitivnih zamisli iza vela neznanja, već iz realnog istorijskog utemeljenja koje je dovelo do toga da kroz dugi vremenski period različite suprotstavljene doktrine prihvate ideju nepristrasne društvene saradnje.

Rolsovo dobro uređeno društvo – utemeljeno na političkom liberalizmu koje pretpostavlja političku koncepciju pravde – isključivo odbacuje ideju političke zajednice. Politička zajednica je konstituisana na određenoj koncepciji dobra koje guši pluralizam različitih koncepcija dobara. Čak i da je takva zajednica konstituisana na liberalnom principu autonomije, ona prema Rolsu mora biti odbačena. Odbacivanje zajedničke koncepcije dobra ne znači i negiranje zajedničkih ciljeva koje imaju građani u održavanju pravednih političkih institucija. Zajednički ciljevi moraju biti odvojeni od zajedničke koncepcije dobra i neophodno je da se ta dva pojma međusobno razlikuju. Pravda kao nepri-

strasnost je oslobođena uticaja sveobuhvatnih doktrina, ali nije oslobođena cilja da građani podržavaju ustanove koje omogućavaju nepristrasnu kooperaciju između različitih doktrina. Pravda kao nepristrasnost upravo omogućava građanima da slijede svoje životne ciljeve u skladu sa vlastitom koncepcijom dobra, koja ne smije da teži pretvaranju u dominantnu društvenu doktrinu.

Koncept političkog liberalizma približava se klasičnom republikanizmu, jer politička koncepcija pravde kao nepristrasnosti teži ostvarivanju zajedničkog cilja, a to je očuvanje institucija osnovne strukture koje garantuju građanima slobodu i jednakost. Klasični republikanizam isto tako podrazumijeva građansku participaciju koja ima za cilj da doprinese afirmisanju osnovnih prava i sloboda koje su u skladu sa različitim koncepcijama dobra kod pojedinaca. Tako se podstiče jačanje građanskih vrlina koje su podudarne sa vrlinom razložnosti Rolsovog političkog liberalizma. Ono sa čime se Rols ne slaže i šta odbacuje je forma „humanog republikanizma“ koji potencira učestvovanje u političkom životu iz supstancijalnih razloga koji imaju perfekcionistički cilj ostvarivanja zajedničkog dobra u skladu sa određenom moralnom, religijskom ili filozofskom doktrinom.

Na kraju treba podsjetiti da je Rols, kada je pisao o političkom liberalizmu, imao u vidu demokratsko društvo sa stabilnim ustavnim režimom koji se legitimizuje kroz politički princip pravde i sve ono što proizilazi iz njega. Problem suprotstavljenih sveobuhvatnih doktrina prevazilazi se tako što se prihvataju elementi pravde podstaknuti postojanjem preklapajućeg konsenzusa i upotrebom javnog uma. Oni garantuju slobodno postojanje pluralizma razložnih sveobuhvatnih doktrina od kojih nijedna ne zauzima dominantno mjesto u društvu u odnosu na druge doktrine. Rols je svjestan neliberalnog karaktera određenih pojedinaca ili pojedinih grupa u društvu i oni se prihvataju kao takvi sve dok ne ugrožavaju osnovnu strukturu društva i način na koji funkcioniše društveno-politički sistem.

Rad primljen: 10. 3. 2016.

Rad odobren: 16. 8. 2016.